

Modern Mısır Düşüncesinde Hilafet Tartışmaları

Fatih TİRYAKİ

Sakarya Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Siyaset bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi

fatihtiriya@kocaeli.bel.tr

Özet

Fransız ihtilali ve ardından Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ise bölgede yeni tohumların ekilmesine yol açmıştır. Batılı kavramlar ile tanışan Mısırlı düşünürlerin fikir dünyalarında şiddetli değişimler meydana gelmiş ve birçoğu batının giderek artan gücü ve baskısı karşısında Doğu'nun kurtuluşuna kafa yormuş ve bazı çözüm önerileri ortaya koymuşlardır. Buradan hareketle bu makalede, modernleşme çabaları sebebiyle birçok kavramın yeniden sorgulanmaya başlandığı "Modern Mısır" döneminde yaşanan hilafet tartışmalarını analiz etmek ve konuyu farklı bakış açılarından ele alan Ali Abdürrazık, Ahmet Lütfi Seyid, Taha Hüseyin, Reşid Rıza, Abdurrahman Kevakibi ve Muhammet Bahit gibi isimlerin gözünden incelemeye çalışmak esas gayeyi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Mısır, Modern Mısır Düşüncesi, Ali Abdürrazık, Reşit Rıza

Caliphate Controversy In Modern Egypt Thought

Abstract

French Revolution and French occupation of Egypt has lead the new seeds to be planted in the region. Radical changes of mind arised in Egyptian philosophers when they are acquainted of Western concepts, which caused many of them to think over the liberation of Eastern countries against the ever increasing power and pressure of Western. They even proposed ways of solution for the issues. Starting from this point of view, we aimed to analyse the conflicts of caliphate in 'Modern Egypt' period when many of the concepts were questioned because of the modernisation efforts by different points of view of the philosophers and intellectuals who are Ali Abdel Raziq, Ahmed Lutfi Seyyid, Taha Hussein, Resid Rida, Abdurrahman El-Kevakibi and Muhammed Bahid.

Key Words: Caliphate, Egypt, Thought of Modern Egypt, Ali Abdel Raziq, Resid Rida

Giriş

Hilafet makamının dini mi yahut siyasi mi olduğu yönündeki tartışmalar esasen çok önceleri başlamıştır. Özellikle Peygamber'in vefatı ile boşluğa düşen İslam âlemi yeni yöneticisini kısa sürede bulmuş ve bazı tartışmalar yaşansa da Müslümanlar başsız kalmamıştır. Birçok kişi Peygamber'in kendisinden sonra gelecek halifeyi neden Müslümanlara bildirmediği ile ilgili tartışmalar başlatmıştır. Eğer bu makam insanları İslam'a davet eden son Peygamber'in vasiliği ise Allah halife konusunda bir tartışma ortamına mahal vermeyeceği görüşünde bulunanlar bir yana, Allah'ın insanları imtihan için bu dünyaya gönderdiği ve kendi yöneticilerini kendi akli melekelere ile seçebilecek kapasiteye sahip olduklarını söyleyenlerin sayısı da azımsanmayacak derecede fazla idi. İşte bu çalışmamızın esas amacı yüz yıllarca türlü problemlere yol açan hilafet kavramının Fransız ihtilali ve Mısır'ın Fransızlarca işgali sonrası ortaya çıkan yeni düşünsel akımlar çerçevesinden incelemesini yapmak ve hilafeti bir anlamda kavramsal olarak irdelemektir.

Çalışmamızın başlangıç noktasını Ali Abdürrazık'ın yazmış olduğu '*al-İslam wa Usul'ül Hükm*' yani Türkçe tercümesi ile '*İslam'da İktidarın Temelleri*' adlı eser oluşturmaktadır. Kitabın yayımlanmasının ardından meydana getirdiği etki ile hilafete bakış yeniden ele alınmış ve deyim yerinde ise o dönem için şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. Diğer yandan tüm bu tartışmalara rağmen hilafetin ilk dönemlerden sonra bir formaliteye dönüştüğü ve yalnızca bir isim olarak varlığını sürdürdüğü de epeyce bir kesim tarafından dillendirilmektedir. Özellikle Memlûklular döneminden itibaren varlığına kıymet verilmeyen ve gölge bir makam olan hilafet, 1924 yılında ilga edildikten sonra kıymetli bir hal almış ve yeniden kurulması adına birçok girişimde bulunulmuştur. İşte bu çalışmada yeniden değer kazanan hilafet kavramına farklı çerçevelerden tarafsız olarak bir bakış sergilemeye çalıştık. Bunu yaparken de modern mısır düşüncesinde popüler bir konuma sahip olan ve epeyce esere kaynak teşkil eden Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un görüşlerine çok fazla yer vermedik. Onlardan daha ziyade bu isimlerin öğrenciliğini yapmış yahut fikirlerinden derinden etkilenmiş olan Ali Abdürrazık, Ahmet Lütfi Es-Seyyid, Taha Hüseyin, Reşid Rıza, Abdurrahman Kevakibi gibi isimlerden yola çıkarak hilafet tartışmalarını analiz etmeye çalıştık. Esasen bu çalışmada farklı düşünürlerin görüşlerine yer verirken aynı zamanda bazı sorularında cevabını aradık. Örneğin Gerçekten hilafet gerekli bir makam mıdır? yahut eğer gerekli ise bu hilafet kimin hakkıdır? Türkler yani Osmanlı Devleti Arapların geride kalmasının en büyük sebebi midir? Hilafetin ardından yeni bir hilafet kurulabilir mi?

Çalışmamızda analitik bir yöntem izleyerek konuya sorunları ve çözüm önerilerini de ele alan bir üslupla yaklaşmaya çalıştık. Tüm çalışma boyunca ele aldığımız isimlerin hilafetle olan düşüncelerine odaklanıp ne söylemeye çalıştıklarını, ortaya ne koyduklarını sade bir şekilde aktarmaya çalıştık. Bunu yaparken de konumu gereği birçok farklı alana kayabilececek bu meselesi konu dışına taşmadan ele almak bu çalışmanın esas gayelerinden birini oluşturmaktadır.

1- Hilafete Genel Bakış

Son peygamberliğin Kureyş kabilesine mensup bir Arap olan Hz. Muhammed'e gelmesi hiç şüphesiz ki Arap topluluğuna o dönemde başrol oynama fırsatı vermiştir. Bu sadece Araplar için değil Hz. Muhammed'e gelen İslam dininin evrensel olması ve tüm insanlığa hitap etmesi sebebiyle aynı zamanda bütün ırklar için fazlasıyla önem arz etmektedir. Peygamber Hz. Muhammed ile gelen İslam dini ve Kur-an'ı Kerim Allah'ın emirlerini ve ibadetlerin muhtevisiyatını açıklıyordu. Kur-an'ı Kerim ve Peygamberin sözleri ve davranışları manasına gelen hadisler insanlara hiç şüphesiz cennete gidebilmek için izlenecek yol olan şeriat hükümlerini vermekteydi. Aslında ortaya çıkan bu yeni şerri hükümler bir nevi bir ahlak sistemiydi ve insanlara doğru hareketin ne olduğu ve nelerden kaçınılması gerektiği hususunda yol gösteriyordu. Bu bakımdan ele aldığımızda şeriat bir ahlak sistemi olduğu kadar aynı zamanda bir kanunlar sistemiydi.(Hourani, 1994: 17-21) İşte bu ahlak ve kanun sistemini topluma kuran ve bu toplumu yöneten ilk olarak Peygamber Hz. Muhammed'di. Peygamberin vefatından sonra ise bu görevler ümmet tarafından seçilmiş ve otoriteleri genel olarak kabul görmüş halifeler tarafından yürütülmüştü.

Hilafet sözcüğü sözlük manası itibari ile birinin ardından gelen, başkasının yerine geçen, başkasının adına yardımcı olan anlamlarına gelmekte ise de esas olarak Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam toplumlarını yöneten, şeriat hükümlerini uygulayan ve toplumda adaleti ve düzeni sağlamakla

yükümlü yönetici kimselerin makamı olarak ifade edilmiştir.(Turhan, 2004: 19-20) Bir başka deyişle hilafet “dini korumak ve dünya siyaseti hususunda şeriat sahibine vekâlet manasına gelmektedir.(Attar, 2011:35) Asırlarca çekişmelere ve ayaklanmalara sebep olan bu makam adına ilk tartışmalar ve ayrılıklar Peygamberin vefatından sonra yaşanmıştır. Kendisinin Peygamber’in vasisi olduğunu iddia eden Hz. Ali ve onun görüşlerinin savunular, bir şura tarafından seçilen Hz. Ebubekir’in halife olarak seçilmesini kabullenmekte zorluk çekmişler ve o gün yaşanan kırılma ile sonraları kendilerini Şia tül Ali (Ali taraftarı) olarak nitelendirip günümüzde de Şia¹ olarak anılan ve bir sürü farklı kola sahip bir mezhebin temellerini atmışlardır. O dönemde ortaya çıkan Şia mezhebi yüzyıllardır yaşanan mezhep çatışmalarının önemli bir tarafı olmuştur. Sonuç olarak Hz. Ebubekir’in ilk halife olarak seçilmesi biraz çalkantılı da olsa Müslümanlar arasında çıkması muhtemel ilk büyük ihtilaf ve fitneyi de önlemiştir.(Öz, 2012: 56-57)

Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemi iki halifenin de otoritesinin büyük bir çoğunluk tarafından kabul görmesi sebebiyle çok fazla probleme yol açmamıştır. Fakat Hz. Osman dönemi ile birlikte özellikle hilafetin son 6 yıllık periyodunda yönetimde gösterilen zaaf, hilafetin gücünün çatırdamaya başladığı dönem olarak görülmektedir ki çıkan ayaklanma sonucu Hz. Osman’ın evi kuşatılmış ve 40 gün süren kuşatma sonucu evinde şehit edilmiştir. Hz. Osman’ın şehit edilmesi yaşanacak bir dizi patlamanın ilki olarak karşımıza çıkmaktadır.(Watt, 2012: 14-15) Bu olayın ardından toplum birçok noktada kararsızlığa düşmüş ve tabiri caizse çıkmaza girmiştir.(Şahin, 2013:621) Hz. Osman’dan sonra halife olarak seçilen Hz. Ali, birçok sorunla mücadele etmiş, birçok ayaklanmayı bastırmak zorunda kalmış ve kendini Cemel ve Sıffin savaşları gibi içlerinde birçok sahabenin de bulunduğu binlerce Müslümanın öldüğü elem verici olayların içinde bulmuştur. Özellikle Sıffin savaşı ile Hz. Ali’nin hilafetine gölge düşmüş ve Muaviye Şam’da hilafetini ilan etmiş ve sonraları Hz. Ali’de bir harici tarafından şehit edilmiş halifelikte Muaviye’ye dolayısı ile Emevilere kalmıştır. Albert Hourani *Çağdaş Arap Düşüncesi* adlı eserinde İslam’ın ilk devirlerini şu şekilde tanımlıyor; “Peygamber ve hemen ardından gelen halifelerin ilk zamanları ümmetin olması gerektiği tarzda olduğu altın devir, İslami idare şeklinin prensiplerinin seküler krallık doğrultusundaki insan eğilimince örtüldüğü Emevi devri ve son olarak ümmete ait prensiplerin, kanunla düzenlenmiş ve itaatın mükâfata olan güç, refah ve kültüre sahip bütün inananların eşitliğine dayanan evrensel bir imparatorluğun kurumlarında yeniden tesis edildiği erken Abbasi devri”. (Hourani, 1994: 23)

Emevi dönemi ile artık hilafet “şuraya”² dayalı olmaktan çıkmış, biat yalnızca sembolik bir törene dönüşmüştür. Bunların yerine Roma geleneklerinde sıklıkça görülen bir veraset anlayışı gelmiştir.(Akyüz, 1991: 151) Bu gelişmede hilafetin gidişine farklı bir yön vermiş bu tarihten itibaren hilafet makamının yapısı ve nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalar uzun yıllar sürmüş ve özellikle modern mısır düşüncesinde çeşitli görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar ile hilafetin artık siyasi bir güce sahip olması gerektiği iddiasında bulunanlar El Maverdi’nin (991-1031) *El Ahkam’us Sultaniye* adlı eserinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Maverdi’ye göre seçimle iş başına gelen halife devletin gücünü elinde bulundurur ve üzerinde ağır sorumluluklar bulunmaktadır ve bu gücünü adil bir şekilde kamu yararını gözeterek şekilde kullanılmalıdır.(Maverdi, 1994: 29-30) Aynı zamanda Maverdi halifenin otoritesinin gerçek kaynağı olduğunu ve sultanların halife tarafından atanması gerektiği öne sürmektedir. (Menekşe, 2005) Yine *El Ahkam’us Sultaniye* adlı esere göre halifenin işlerinin dünyevi olduğu kadar dini de olduğu, halifenin yasal kararları icra etmek, İslam’ın sınırlarını korumak, Müslüman olmayı reddedenlerle savaşmak ve vergileri toplamak gibi görevleri vardır.(Maverdi, 1994: 51-55) Yani özetle söylemek gerekir ise İmamet kavramı Peygamber halifesi için kullanılır, dinin ve dünya siyasetinin korunması görevinde bulunur.(Rıza, 2010: 27) Maverdi’nin Abbasi döneminde yaşadığını göz önüne alırsak, bu görüşlerinin askıda kaldığını söylemek mümkündür. Zira bu dönemde halk halifenin değil bağımsız Sultan’ın otoritesinde yaşamaktadır.

Memlûklular döneminde de benzer şeyleri söylenebilir. Bu dönemde de sadece gölge bir hilafet makamı bulunmakta ve Maverdi’nin iddia ettiği gibi halife sultanı değil, sultan halifeyi atamaktadır ve Memlûklular’ın halifeyi saraylarında tutmasının en önemli sebebi yapacakları fetihleri meşru hale

¹ Şia farklı görüşlerden oluşan ve bir çok kolu olan bir mezheptir. Fakat temelde sapkın fırkalar haricindekiler ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiği ve Hz. Ali’nin hakkının gasp edildiğine inanmaktadırlar. Bu inançlarını da bazı hadis ve yaşanan bazı hadiselerle dayandırmaktadırlar.

² Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu

getirme gayesiydi. Bu dönemden iki kuşak sonra hilafeti ele alan El Gazali eserlerinde kendisine itaat edilen bir imamın yani halifenin mutlaka bulunması gerektiğini, halifenin en temel görevinin hukukun hâkimiyeti tesis etmek olduğunu ve eğer halife bulunmaz ise evliliklerin ve yasal davaların geçersiz olacağı ve kanunun hâkimiyetinin sona ereceği dolayısıyla ümmetin yok olacağı ve kaosun baş göstereceği şeklindeki görüşlerine yer vermiştir. Yine Gazali'ye göre "herhangi bir halife zalim dahi olsa hiç halifesiz olmaktan daha evladır".(Hourani, 1994: 27-30) Hanbeli mezhebinin bir üyesi olan İbn.Teymiyye ise halifeliğin ve imametın gerekliliği konusunda El Gazali ile aynı düzlemde düşünmektedir. Yine ona göre halife adil bir yönetim göstermeli ve toplumun maddi ve manevi refahını temin etmelidir. Hz. Muhammed ve ilk halifelerin adil olduğunu sonraki dönemde ise halifeliğin sultanlıklara bölündüğünü ve sultanların da halifeler gibi hakları bulunduğu dolayısı ise eğer ümmet bu şekilde parçalanmayacaksa birden fazla halifenin olabileceği şeklindeki görüşlerini *Es-Siyase Es-Şer'iyye* isimli eserinde belirtmiştir.(Şahin, 2013: 621) Ayrıca İbn. Teymiyye halifenin varlığı gölge olarak tarif etmektedir. Burada gölgeden kast ettiği hilafet makamını işlevsiz hale getirip, hiçbir şeye karışmayan manasında değil aksine nasıl ki insanlar yakıcı güneşten korunmak için gölgeye ihtiyaç duyarlarsa aynı şekilde halifelere ve dolayısı ile onların yardımına ve gücüne ihtiyaç duyarlar şeklinde bir teori ile tanımlamıştır.(Şahin, 2014: 622)

Maverdi, El Gazali ve İbn Teymiyye'nin ele aldığı hilafet meselesi esas olarak modern mısır düşüncesinde daha bir önemli hale gelmiş ve anlam kazanmıştır. 1789 Fransız ihtilali ile birlikte tüm dünyaya hızla yayılan milliyetçilik akımı siyasi tarihin seyrini değiştiren en önemli düşünce sistemi olarak günümüze kadar gelmiştir. İşte bu düşünce akımı Arap toplumları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Fakat Arap milliyetçiliği güçlü bir din olgusu içermesi ve İslamiyet ile beraber düşünülmesinden dolayı batı milliyetçiliğinden farklı bir hal almıştır. Bunun en somut göstergesi olarak güçlü milliyetçilik akımları sonrasında asırlardır İslam medeniyeti olarak anılan coğrafya artık Arap medeniyeti olarak anılmaktadır.(Bilgenoğlu, 2007: 10-12) Şüphesiz bunda Kuran'ı Kerim'in Arapça oluşu ve Hz. Muhammed'in bir Arap olması da önemli bir faktördür.(Hourani, 1994: 17-18) Arap milliyetçiliği konumuzun esasını oluşturmadığı için bu konu hakkında fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. Burada önemli olan Arap milliyetçiliğinin İslami modernizmi ortaya çıkarması ve batı toplumlarının eğitim, hukuk, siyaset, yönetim ve bilim alanlarında gelişip güçlenmesi ile doğudaki ülkelerin ise bu gelişime ayak uyduramaması ve doğu toplumlarını sürekli bir çözüm arayışına girmesidir. Bu açıdan birçok düşünür konu ile ilgili çeşitli reçeteler yazıp, Müslüman toplumların kendi düşünce ve inanç değerlerinden vazgeçmeden batı dünyasındaki yeniliklerin nasıl alacağı ve İslamiyet'in ilk altın devrine nasıl döneceği ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.

Kuşkusuz ki modern Mısır düşüncesinin teşekkülündeki en önemli kırılma noktalarından biri Fransız komutan Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesidir. Bu hareketi Ortadoğu'da modern çağın başlaması ve bu coğrafyada baş gösteren batı egemenliğinin ilk adımı olarak tanımlayabiliriz. Zira Napolyon askeri hareketin dışında yanında getirdiği bilim adamları, modern Avrupa kütüphanesi, matbaa ve kurduduğu *Institut d'Egypte* adlı bu batılı akademik okul ile kültürel olarak da Mısır'ın modern düşünce ile tanışmasına yol açmıştır.(İnayet, 1997: 32-33) Bu gelişmeler ışığında ilk kuşak yazarlarından Tahtavi, hiç şüphe yok ki Arapların düşünce yapısına batılı kavramları sokması ve Arap milliyetçiliğın temellerini atması sebebiyle büyük önem arz etmektedir.(Bilgenoğlu, 2007: 31-34) Tahtavi sayısı ikibine varan batılı eseri Arapça 'ya tercüme etmiş ve İslam dinine aykırı olmayan her bilimsel materyalin Batı'dan alınması gerektiğini savunmuştur. Kendisinden sonra gelen Cemaladdin El Afgani ve Muhammed Abduh da gerçek İslam'ın ne olduğunu, kendi değerlerinden taviz vermeden nasıl modernleşecekleri sorularını irdelerken batının Müslümanları sömürme gayretlerine de engel olmak konusunda epey çaba sarf etmişlerdir. Aslında Afgani ve Abduh'un düşünce tarzı için bir anlamda batıya rağmen batıcılık yaptıkları söylenebilir. Zira bir yandan batıyı sömürgecilikle suçlamakta ve onların İslam toplumuna zarar vermekte olduğunu söylerken diğer yandan gelişme ve ilerlemenin ancak batıdan alınacak bilimsel ve teknolojik ilimler yoluyla olabileceğini öne sürmekteydiler. Fakat burada önemli bir noktanın altını çizmekte fayda var. Gerek Tahtavi gerekse Afgani ve Abduh taklitçiliğe kesinlikle karşı idiler ve bunun İslamı çok daha büyük bir felakete sürükleyeceğini her fırsatta dile getirmişlerdir. Afgani ve Abduh ayrıca Osmanlı hilafetine de ayrıca önem vermişlerdir. Onlara göre Osmanlı hilafeti manevi yönden güçlendirilmeliydi ve ancak bu sayede batı emperyalizmine karşı koyulabilirdi. Hilafetin Arapların hakkı olduğu ve Araplara geçmesi gerektiğini savunan Abdurrahman Kevakibi'nin aksine Abduh Müslümanların güven altında

sığınabilecekleri tek şemsiyenin Osmanlı devleti olduğunun altını çizmiştir.(Bilgenoğlu, 2007: 47) Fakat Osmanlı'nın 1.dünya savaşında ağır yara alması ve savaş sonrası varlığının sona ermesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti fiilen kurulmuş ve kısa süre içerisinde hilafeti ilga edilmiştir.

Hilafetin ilgası ile birlikte Müslüman toplumlar arasında da fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Kimileri hilafetin zaten Osmanlı Devleti tarafından layıkıyla temsil edilmediğini ve bir gücü bulunmadığını savunurken, kimileri de Osmanlı'nın öyle yada böyle Müslüman ülkeler adına bir güç olduğu ve artık batılı güçlerin Müslüman toplumları daha fazla sömüreceği görüşünü savunmuşlardır. Bazı oryantalistler ise Osmanlı Devleti'nin zaten bir hilafet devleti olmadığı öne sürerken, bir Rus oryantalist olan Barthold yazmış olduğu bir kitabında İslam halifeliğinin hiçbir zaman için Abbasilerden sonra devam etmediği ve Osmanlılara geçmediğini ifade etmiştir. (Attar, 2011: 15).Bir yanda yeni bir hilafetin kurulması ve halifenin Kureyş soyundan bir Arap olması gerektiğini savunanlar diğer yanda ise hilafeti Mısır'a getirmeyi hedefleyen başka bir kitle bulunmaktaydı. Fakat hiç şüphesiz bu tartışma ortamında en dikkat çeken olay Ali Abdürrazık'ın (Ali Abd-El Razık) *Al-İslam wa Usul'ül Hükm* (İslam ve Siyasal Otoritenin kaynakları) isimli kitabında hilafet ile ilgili söyledikleri olmuştur.(Binder, 1994: 204-205)

Kitap Mısır'da büyük bir kitle tarafından dehşetle karşılanmıştır. Fehmi Şinnavi '*Hilafet: Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi*' adlı kitabında Ali Abdürrazık için şu ifadeleri kullanmaktadır; "Ey şeyh Ali Abdürrazık, sen Ömer'in ve Ebubekir'in, ondan sonra gelen nice hakimlerin ve on üç asır boyunca Müslüman hukukçuların keşfedemediği bir şeyi mi keşfettin? Sonunda Arnold ve Margoliouth denen iki adamın ağzından çıkanı öne sürmedin mi?"(Şinnavi, 1995:46) Bu kitabı yayınlamasının ardından Ezher mezunu olan Abdürrazık'ın diploması iptal edilerek, âlimlik sıfatı da elinden alınmıştır. Ayrıca birçok yazar da bu kitaba reddiyeler kaleme almışlardır. İşte bu noktadan sonra hilafet konusu hararetli tartışmalara neden olmuş ve çeşitli fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümü Mısır'lı düşünür ve entellektüellerin hilafet konusunda yaşadıkları fikir ayrılıkları, tartışmaları ve ortaya koydukları çözüm önerilerinden oluşacaktır.

2- Hilafet gerçekten gerekli midir?

1925 yılında Ali Abdürrazık'ın ³ kaleme aldığı *Al-İslam wa Usul'ül Hükm* adlı eserin ele aldığı en temel soruydu bu. Hilafet gerçekten gerekli miydi? Daha da ötesi bir yönetim şekli olarak temellerini İslam'dan alan bir yönetimde hükümette hilafetin yeri nedir?(Hourani, 1994: 196) İşte Abdürrazık'a birçok kimse tarafından katı ve sert eleştiriler getirilmesinin sebebi önu sürmüş olduğu bu önerilerdir.

Abdürrazık kitabına hilafetin Müslümanlar için ne manaya geldiğini açıklayarak başlamış ve halifenin Peygamber'in vekili olması sebebiyle ona kesin itaat ve hürmet göstermenin zorunlu olduğu ve imanının ancak bu sayede eksiksiz olacağı görüşünün altını çizmiştir. Ona göre hilafetin ortağı yoktur ve halife tek otoritedir bununla beraber halife başlangıcı ve sonu şeriat hükümleri ile belirlenen bir yolda dosdoğru yürümeli ve bu yoldan çıkanları da düzeltip doğruları göstermelidir. Abdürrazık daha sonra hilafetin gücünün neye dayandığına değinerek İslamiyet'in ilk döneminden itibaren birçok âlimlerin ve şairlerin hilafete bakışını şöyle ele almıştır; " Bunlar (kast ettiği âlimler ve şairler) Allah'ın halifeyi seçerek hilafetini ona verdiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta bir şair halife için şöyle der; Sen bu insanlar için Peygamber'den sonra hâsıl olan kuraklık ve kıtlığı karşı bulutundan ümitler beklenen simasin!" Bir kısım âlimler ise hilafetin kaynağının ilahi olmadığını, halifenin millet tarafından seçildiğini bu sebepten de kuvvetini milletten aldığını söylemişlerdir. Halifenin gücü tartışmaları Müslüman coğrafyada yapıla dursun konu ile alakalı batılı iki düşünürün iki farklı tespiti de bir hayli ilginçtir. Hobbes'a göre "hükümdarın saltanatı mukaddes, hukuku semavidir" diğer yandan Locke ise hilafetin gücünün milletten geldiği şeklinde görüş belirtmişlerdir.(Abdürrazık, 1995: 23-32)

Abdürrazık halifenin tayini ile ilgili iki görüş olduğunu, bunlardan ilkinin icma yoluyla biat etmek olduğunu ve Peygamber'in vefatından sonra Hz.Ebubekir'in halife seçilmesinde bu yolun izlendiğini, ikinci görüşün ise; eğer bir halife tayin edilmezse şerri hükümleri yerine getirecek bir imam

³ 1888 yılında Mısır'ın Minye kasabasında doğan Ali Abdürrazık, orta ve yükseköğrenimini Ezher'de tamamlamış ardından batı tarzı eğitim veren Kahire üniversitesinde çeşitli alanlarda eğitim almıştır. 1912 yılında İngiltere Oxford üniversitesine eğitim görmeye giden Razık, 1.dünya savaşının başlaması ile Mısır'a dönmüş ve o meşhur kitabını yayınlayana dek Mansura mahkemesinde kadılık görevlerinde bulunmuştur.

olmadığından anarşinin başlayacağı ve zulmün artacağını ve farzların yerine getirilemeyeceğini dolayısı ile farzın bağlı oldu şeyin farz olduğunu ve bu bağlamda halifenin tayinin de farz olduğudur. Fakat Razık'a göre halifenin tayini eğer farz olsa idi bununla ilgili Kur'an'ı Kerim'de mutlaka bir ayet olurdu ve bazı kimselerin bazı ayetleri hilafete atfetmesine karşı o bunların hiçbirisinin hilafetle alakalı olmadığını kitabında belirtmiştir. Örneğin hilafet ile ilgili ayet olduğu iddia edenlerin en çok dayanak gösterdiği şey Nisa suresinin 59.ayetinde geçen "Ey imam edenler Allah'a itaat ediniz, Peygamber ve sizden işbaşında bulunan kimselere de itaat ediniz" ifadesidir. Ayrıca bir biata tabi olmadan ölen cahiliye ölümüyle ölmüş olur şeklinde de bir hadis bulunduğu iddia edilmektedir. Razık bu ayet ve hadis için "görüldüğü gibi işbaşında bulunanlara itaat edilmesi gereken bir ayette hilafetle alakalı bir şey yoktur. İş başında bulunanlardan kasıt kadılar, askeri kumandanlar, şeriat âlimleri de olabilir" şeklinde görüş belirtmiştir. (Abdürrazık, 1995: 37-39) Yine Razık'a göre hilafet konusunda Kur'an da hiçbir delil olmadığı gibi hadis kaynaklarında da bu konu ile ilgili bir delil yoktur zira Peygamber eğer biat, halife ve hükümet gibi şeylerden bahsetmişse bunun farz veya vacip olduğuna veya her zaman bir halife olması manasına anlamına gelmez. Razık bu konuda şöyle bir örnekleme yapıyor "Cenabı Hak kölelikten bahseder, kölelerin serbest bırakılmasını ve onlarla ilgili başka şeyler de emretmiştir. Bütün bu emirler Allah'ın köleliği teşvik ettiğine dair delil olarak kabul edilmemiştir." (Abdürrazık, 1995: 39-40) Ayrıca Hilafetin gerekli olmadığını da şu örnekle ifade ediyor "Memlûklular döneminde Mısır'da hilafet fiilen yoktu fakat bu onların ibadetinde ve refahında hiçbir değişikliğe sebep olmamış, tam tersi şekilde hilafet İslam'a ve Müslümanlara zarar vermiştir". (Hourani, 1994: 197)

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Abdürrazık hilafeti İslam dininin gerekli bir parçası olarak görmemiştir. Ona göre Peygamberin gerçekleri anlatmak ve insanları İslamiyet'e davet etmenin dışında başka bir görevi yoktu. Peygamber yalnızca peygamberdir ve görevi tamamen manevidir. Bunun yanında siyasi otorite sağlamak ve devlet kurmak onun görevleri arasında değildir. Eğer Allah tarafından ona verilmiş öyle bir görevi olsa idi bu yüce Kuran'da belirtilir, Peygamber vefat etmeden mutlaka bir İslam devleti tesis eder ve kendisinden sonra gelecek halifenin kim olacağını da sağlığında ilan ederdi. Fakat bunlar gerçekleşmedi ve Peygamberin vefatından sonra kimin halife olacağı ile ilgili birçok tartışma yaşandığı gibi, hâlihazırda tüm hatları ile belirlenmiş bir İslam devleti de o dönemde mevcut değildi. Abdürrazık konuyu şöyle özetlemektedir. "Devlet kurmak ve siyasi otorite sağlamak peygamberin görevi olsa idi Peygamber Allah tarafından gönderildiğinden bu görevini tamamlamadan vefat etmesi mümkün değildir o halde Peygamberin görevleri arasından böyle bir şey yoktur ve Peygamberin görevi tamamen manevidir." (Binder, 1994: 203-208)

Abdürrazık kitabında İslam'ın hiçbir şekilde kesin sınırlarla belirlenmiş bir hükümet tarzı ortaya koymadığını ve Müslümanların farklı farklı coğrafyalarda kendilerine uygun olan hükümet tarzını benimsemekte serbest oldukları görüşünü ortaya koymuştur. Bu bağlamda hilafet gibi insanların yönetim biçimini sınırlayan ve Müslümanları baskı altında bırakan bir anlayış kabul edilemez ve aynı zamanda hükümet şekillerinin de ilahi iradeyi ilgilendirmemektedir. Ona göre Allah yönetim şekillerini ve dünyevi çıkarları insanların aklına bırakmıştır, bu sayede bulunan farklı yöntemlerin kabileler ve halklar arasında rekabeti getireceği bunun da medeniyet en kusursuz hale gelebilmesi adına gerekli olduğunu söylemiştir. (Hourani, 1994: 200) Zira Abdürrazık'a göre ilk dört halife ve sonraki birkaç halife dönemi hariç hilafetin hep baskıyla, zorbalıkla ve güçle kabul ettirildiği ve bu ortamda icmadan ya da İslami bir devlet doktrininde bahsetmenin mümkün olmadığını ve son tahlilde hilafetin Müslümanlara savaş ve kandan başka bir sonuç getirmediğini vurgulamıştır. Bunu da Hz.Osman, Hz.Ali'nin, Hz.Hüseyin'nin ve birçoklarının şehit edilmesi, Halife Yezid'in biat alabilme uğruna Mekke ve Medine'ye saldırıp ortalığı talan etmesi ile örnekleyip bunların tüm müsebbibinin hilafet sevgisinin olduğunun altını çizmektedir. (İnayet, 1997: 205)

Kitabın yayınlanmasından ardından Ezher âlimleri Abdürrazık'ın kitabıyla ilgili yaptıkları eleştirileri 7 başlıkta toplamış ve bununla alakalı bir kurul oluşturmuşlar ve Ali Abdürrazık'tan savunma talep etmişlerdir. Ezher alimlerinin Abdürrazık'ı suçladığı bu 7 başlığa göz atacak olur isek;

" Ezher alimlerine göre yazar Abdürrazık eserinde:

- 1- İslam şeriatının sadece ruhani olduğunu, dünya işlerini ve hükümlerini uygulamasına yönelik bir özelliğe sahip olmadığı,
- 2- Hz. Peygamber'in dine davet için değil, krallık için mücadele ettiği

- 3- Hz. Peygamber dönemi idari sistemin kopuk, karışık, anlaşılmaz ve hayrete mucip olduğu
- 4- Hz. Peygamberin 'in görevinin hüküm ve icra olmadığı, sadece tebliğ olduğu,
- 5- Din ve dünya işlerini idare edecek bir devlet başkanının gerekliliği konusunda sahabe icmasının inkâr edildiği
- 6- Yargı kurumunun şeri bir görev olmadığı
- 7- Hz.Ebubekir ve Raşit halifelerin devletlerinin,dini bir devlet olmadığı'' iddialarında bulunmaktadır. (Azimli, 2002, S:57)

Ezher'in tespit ettiği maddelerden de görüldüğü üzere burada adil bir eleştiri yapılmamıştır. Ömer Rıza Doğrul tarafından 1995 yılında ülkemizde de çevirisi yapılan ''İslam'da iktidarın temelleri'' adlı eserde görüleceği gibi esasen Ali Abdürrazık bu tespitlerden farklı şeyler öne sürmüştür ki bunların bir çoğundan ilk bölümlerde bahsettik. Özellikle Ezher alimlerinin bu kitaptan Hz. Peygamber'in dine davet için değil de krallık için mücadele ettiği sonucu çıkarmaları şüphesiz bir art niyet göstergesidir. Tüm bunlara rağmen Ali Abdürrazık'ın görüşlerini benimseyen ve destekleyen düşünürler de ortaya çıkmıştır. Bu grup düşünürler arasından milliyetçi söylemleri ile üne kavuşan Ahmet Lütfi Es Seyyid ve Taha Hüseyin önemli isimlerdir. İlk başlarda bu konularda bir çok eseri bulunan Halid Muhammed Halid'de Abdürrazık'ın görüşlerini benimseyip destek verse de daha sonraları görüşlerini değiştirmiş ve Abdürrazık'ı eleştirmiştir.(Anay, 2001: 25-26) Her ne kadar makalemizin esas konusu yalnızca Abdürrazık'ın görüşleri değilse de kitabının meydana getirdiği etkiden dolayı o dönem hilafet ile ilgili birçok tartışmanın bir tarafı Abdürrazık'ın görüşlerinden oluşmaktadır. Bu sebepten dolayı Abdürrazık'ın görüşlerini merkeze koymak ve diğer görüşleri onunkine paralel veya karşıt olarak görmek pekte yanlış sayılmaz. Ama tekrar etmekte fayda var ki Abdürrazık'ın kitabına yöneltilen ve dozajı çok sert olan eleştiriler sebebiyle birçok düşünür konu ile ilgili destekleyici görüş belirtmek çekinmişler ve sessiz kalmışlardır. Bununla birlikte kitaba karşı yazılan reddiyelerin sayısının 25 ten fazla olduğu iddia edilmektedir.(Azimli, 2002: 60) Öte yandan adı geçen bu eser Türkiye'de belirli bir kesim tarafından ciddi tepkiler görmüştür ve halen daha bazı yazarlar Ali Abdürrazık'ı siyasal İslam karşıtlığının öncüsü olarak nitelemektedirler. Buna en güncel örnek El-Ezher mezunu olan ve bir çok gazetede köşe yazarlığı yapan Mustafa Özcan'ın 2014 yılında kaleme aldıklarıdır. Özcan yazısında şöyle der; ''Ali Abdurrazık, oryantalistlerin ayartmasıyla harekete geçmiştir. Daha doğrusu oryantalist teoriye hizmet etmiştir. Ali Abdurrazık'ın bu kitabı Kemalist teoriye destek vermek için kurgulanmış oryantalist bir projedir. Kitabın 1925 yılında yayınlanması teorik zeminde Mısır'da, Kemalist proje ve inkılaplara ve hilafetin kaldırılmasına yapılan bir katkıdır. Zira Mısır'da da bu inkılaplara öykünen ve onu taklit etmek isteyenler var hatta bol olmuştur. Siyasal İslam karşıtları Ali Abdurrazık'ın bıraktığı yerden yollarına devam ediyorlar. Batılılar gibi Körfez basını da sürekli olarak siyasal İslam'ın iflasını tebşir ediyor ve müjdeliyor. Körfez'deki bu anlayışa ve temsilcilerine rahatlıkla Ali Abdurrazık'ın çocukları diyebiliriz.'' (Özcan, 2014)

Tekrar konumuza geri dönecek olursak bir önceki paragrafta kendisinden bahsettiğimiz Ahmet Lütfi Seyyid ⁴ Mısır'ın İngiliz işgalinden bir an evvel kurtulması gerektiği konusunda Mısır ulusunun birliğiyle ve Mısırlılarda ortaya çıkacak vatan sevgisi ile olacağına inanmıştır. Öte yandan Seyyid hocaları Afgani ve Abduh'un aksine bir İslam birliği düşüncesine sahip değildir. Hatta O din ve siyasetin birbirinden mutlaka ayrılması gerektiği konusunda görüş belirtmektedir.(Hourani, 1994: 185-189) Lütfi Seyyid hiç şüphesiz batılı düşünürlerin de etkisiyle özgürlük ve milliyetçilik üzerinde çok fazla durmuştur. Ona göre Abdürrazık hilafet ile ilgili görüşlerinde haklıdır zira hilafet baskıya ve hak kısıtlamalarına yol açmaktadır. Buna ek olarak ona göre dinin siyasetin dışında bırakılarak temel olarak devletin gereksiz denetiminin de kaldırılması gerekmektedir. Baskının olmadığı bir ortamda yaşayan özgür insan toplumdaki işlevlerini gerektiği gibi yerine getirebilir ve insani yeteneklerini sergileyebilir, ancak Mısır'da hükümet her zaman zorbalık yapmış ve insanların köleleşmesine ve güce tapmasına sebep olmuştur bu sebepten dolayı da insanlar ferdi özgürlüklerden bihaber yaşamışlardır. Ahmet Lütfi Es-Seyyid yazılarının birçoğunda Mısırlıların nasıl davranması gerektiği konusu ile

⁴ Ahmet Lütfi Seyyid 1872 yılında Mısır'ın bir köyünde dünyaya gelmiştir. Kahire'de modern tarzda eğitim veren bir okulda ortaöğretimini gördükten sonra Hukuk Fakültesine gitti ve üniversite eğitiminin ardından devlet görevlerinde bulunmuştur. Öğrenim hayatında Muhammed Abduh ile tanışan ve onun sıkı bir takipçisi olan Lütfi Seyyid daha sonra üne kavuşmasını sağlayan El-Ceride dergisinin editörlüğünü yapmış ve Ümmet Partisinin kurucu üyesi olmuştur.

İlgilenmiştir. Ayrıca vatan ve ulusçuluk kavramları tanımlarken bu kavramların dinden tam olarak ayrılmaz ise varlıklarının ciddi manada tehlikeye düşeceğinin altını çizmiş dolayısıyla onun için önemli olanın ümmetçilik değil Mısır milliyetçiliği olduğu ifade etmiştir.(İnayet, 1997: 242-243) Seyyid İslam birliği diye bir şeyden söz etmenin de mümkün olmadığını, İslam birliğinin olsa olsa İngilizlerin Müslümanları oyalama adına ortaya attığı bir şey olduğunu ileri sürmüştür. 1911-1913 yılları arasında İtalya'nın Libya'ya saldırısı sonrası Osmanlı halifesinin cihat ilanına ise Lütfi Es-Seyyid Mısırlı vatandaşların dindarlık duygularına kapılmamaları ve emre uymamaları gerektiği yönünde beyanatlar vermiştir. Buradan da anlayacağımız üzere Lütfi Es-Seyyid ulusçuluğu ve Mısır vatanını hilafetten üstün tutmakta ve önemli olanın Mısır'ın çıkarları olduğunu yinelemiştir. O da aynı Abdürrazık gibi "Raşid halifelerden"⁵ sonraki dönemleri "emperyalist" olarak tanımlamakta ve adalet kuramından yoksul olduğunu ifade etmektedir. Seyyid son tahlilde İslam devleti ve hilafeti tanımlarken bu kavramların modern dünyanın sorunlarına karşı geçerliliğini yitirdiğini ve bireysel çıkar ve hakları ayaklar altına almak isteyen tüm siyasal sistemlere de karşı çıkmaktadır.(Hourani, 1994: 189-194) Lütfi Es-Seyyid'in görüşlerini benimseyen ve onunla aynı paralel de düşünen diğer bir isim de Taha Hüseyin'dir.

Taha Hüseyin'de⁶ aynı Abdürrazık gibi yazdığı bir kitap ile tüm şimşekleri üzerinde toplamıştır. 1925 yılında yazdığı "Fi-ş-Şi'ri'l-Cahili" adlı eseriyle Mısır'da Abdürrazık'tan sonra ikinci bomba etkisini meydana getirmiştir. Yine Ezher'den şiddetli tepkiler yükselmiş ve kitap hemen toplatılmıştır. Bir yıl sonra Hüseyin bu kez kitabını biraz daha yumuşatmış fakat kitapta vermek istediği ana tema aynı kalmıştır. Kitapta Arabistan'ın kadim şiir geleneğini sorguluyor ve kendini şu şekilde savunuyordu; "Biz de Arap edebiyatı ve edebiyat tarihi konusunda araştırmaya yöneldiğimizde kavimsel duyguları, bunun bütün belirtilerini, dini duyguları ve ona bağlı olan her şeyi, aynı biçimde Arapların kavimsel ve dini duyguları karşısında olan şeyleri de unutmaları ve doğru bilimsel yöntemler dışında hiçbir şeyi göz önüne almamalıyız"(İnayet, 1997: 73-74). Görüldüğü üzere Hüseyin araştırmalarda tamamen bilimsel metotlar kullanılması gerektiğini ve bunun haricindeki hiçbir şeyin dikkate alınmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Lütfi-Seyyid 'de olduğu gibi Taha Hüseyin için de özgürlükler ve din ile siyasetin ayrılması vazgeçilmez unsurlar arasında yer almıştır. Ona göre medeni olmanın yolu bağımsız bir ulusa sahip olmaktan geçmektedir ve bu açıdan O Avrupa'yı medeni olarak tanımlamıştır. Ayrıca Mısır'ın da Avrupa'nın bir parçası olması gerektiği bunu başarabilirse Mısır'ın modern dünyanın bir parçası haline geleceğini vurgulamıştır.

Taha Hüseyin'i tam bir Avrupa hayranı olarak tanımlayabiliriz zira o batıdan iyi ya da kötü her şeyin alınması, gelişmenin ve ilerlemenin ancak bu şekilde olacağını her fırsatta dile getirmiştir. Ayrıca ona göre "Mısır'ın kültürel mirası Avrupa'nın liberal geleneklerinden gelmektedir" ve Mısır İslamiyet öncesi şanlı tarihi ile ve Akdenizli olması ile övünmelidir. O Avrupa'nın dahi siyasal gücünü aldığı Yunan uygarlığında Mısır'ın da azımsanmayacak oranda payı bulunduğunu öne sürmüştür.(Cleveland, 2008: 223) İşte bu bilgiler ışığında Taha Hüseyin bir yandan Mısır milliyetçisi olarak tam karşımızda dururken diğer yandan her fırsatta Avrupa'ya övgüler yağdırmış ve kurtuluşu Avrupa'da görmüştür. Ona göre bir devletin modern bir yönetime sahip olmasının iki önemli ögesi varsa bunların demokrasi ve laiklik olduğunu ifade etmiştir. Son tahlilde Taha Hüseyin'de Ali Abdürrazık gibi hilafetin gerekli olmadığını, raşid halifeler dönemi sonrasında zaten bu kurumun geçerliliğini ve etkisini yitirdiğini, din ile devlet işlerinin mutlaka ve mutlaka ayrılması gerektiğini ve Mısır'ın kurtuluşunun ancak yönünü batıya çevirmesi ile gerçekleşeceği yönünde görüşler ortaya koymuştur.(Hourani, 1994: 332-338) Buraya kadar görüşlerine yer verdiğimiz düşünürlerin ortak paydasını hilafetin ilk halifelerin ardından siyasi bir makama dönüştüğü ve sürekli gelişen ve ilerleyen Batı'ya ayak uydurma adına bu kurumun geçerliliğinin ve gerekliliğinin kalmadığı yönünde olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yazımızın başında ifade ettiğimiz hilafetin gerekliliğinin tartışmaya açan Ali Abdürrazık'ın görüşlerine katılmayan ve

⁵ Raşid halifeler peygamberin vefatından sonraki ilk dört halifelerdir.

⁶ Taha Hüseyin 1889 yılında Mısır'ın küçük bir kasabasında orta sınıf bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Çok küçük yaşta kör olan Hüseyin on üç yaşında Ezher ile tanışmış ve burada Muhammed Abduh'un talebesi olmuştur. Ezher'de yaklaşık olarak on yıl kaldıktan sonra Lütfi Es-Seyyid'in editörlüğünü yaptığı El-Ceride dergisinde yazmaya başlamıştır. Akabinde Fransa'ya gitmiş orada 4 yıl kalmış ve burada geçirdiği yıllar onun düşünce dünyasında büyük değişimlere yol açmıştır. Fransa dönüşü Kahire ve İskenderiye'de Üniversitelerde çeşitli görevlerde bulundu ve son olarak Vafd partisi hükümetinde Eğitim bakanı olarak görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 39 S.377"

ona reddiyeler yazanların sayısı ona destek verenlerden çok daha fazladır. Bu isimler arasından en önemlisi hiç şüphesiz ki Reşid Rıza'dır.

3- Hilafet Arapların Hakkı mıdır?

Reşid Rıza'ya göre ⁷, halifenin en güzel ve en ideal tanımını Sa'duddin Taftazani yapmıştır. Taftazani'ye göre halife; "dini hayatı yaşayan, sünneti ikame eden, mazlumlara insaf edip hukuku uygulayan mükellef, Müslüman, adaletli, hür, erkek, cesur bir müçtehit, işitmesi, görmesi, konuşması tam ve Kureys'ten bir kimse" olması gerektiğini ifade etmiştir.(Çelen, 2008: 38) Reşid Rıza gerçek bir İslam devleti kurulmadan gerçek bir İslam hukukun sağlıklı bir şekilde işlemeyeceğini söylemiştir. Şayet bu İslam devleti kurulacaksa iki unsurun çok önemli olduğunu bunların ulema ve halife olduğunu da ifade etmiştir. Ona göre halife mutlak bir hükümdar olmamalıdır fakat kanunları yapmak ve onların uygulanması konusunda takipçi olmalı, İslam ilkeleri değişen dünyanın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlamalı ve hükümdara kabul ettirmelidir. Reşid Rıza'nın yaşadığı dönemde Osmanlı halifeliği devam etmekteydi fakat Rıza Osmanlı halifeliğinin gerçek manada bir halifelik olmayıp bir zaruret halifeliği olduğunu, hilafet makamının Raşid halifeler dönemindeki haline mutlaka geri dönülmesi gerektiğinin altını ısrarla çizmiştir. (Hourani, 1994: 248-249) Ona göre halife mutlaka Arapların içinden seçilmesi gereklidir ve alçak gönüllü, yiğit, sağlıklı ve en önemlisi de özgür bir Müslüman olmalıdır. Reşid Rıza "Hilafet" adlı eserinde halifenin görevlerini şöyle sıralamaktadır; "

1. Dinin esaslarını ve dini yaşamı korur
2. Hükümleri uygular
3. Umumi emniyeti sağlar
4. Ceza hukukunu icra eder
5. Ülkeyi ve sınırları korur
6. Davetten sonra İslam düşmanlarına cihad ilan eder
7. Zekât ve sadakaları adil bir şekilde dağıtır
8. Beytu'l Mal'ın organizesini yapar
9. Görev ve danışmanlık tayinlerinde liyakat ve ehliyeti tercih eder
10. Ümmetin genel durumunu denetler ve umumi siyaseti belirler." (Rıza, 2010: S.65-67)

Ona göre bu sayılan görevleri yerine getiren bir halifeye biat etmek zorunluluk arz etmektedir. Bununla beraber eğer birisi hilafeti zorla veya kuvvetle gasp eder ise, İslam'ın bu şerri hükümlerinden sapmadığı sürece ümmetin daha fazla karmayışa ve sıkıntıya düşmemesi adına bu halifeye de aynı şekilde biat etmek gereklidir.(İnayet, 1997:180-181) Böyle bir durumdaki bakış açısı "zaruretlerin haramları mubah kıldığı inanışıdır.(Rıza, 2010: 86) İşte Reşid Rıza Osmanlı hilafetine de bu açıdan yaklaşmıştır. Ona göre Osmanlı halifeliği zaruret halifeliğidir çünkü zamanında Abbasilerden "galebe"(galip gelme) yolu ile alınmış o tarihten itibaren de herhangi bir Arap toplumu hilafeti ele geçirebilecek kadar güçlü olmamıştır, ancak Osmanlı devletinin adalet ve şerri hükümleri mümkün oranda dikkat etmesi sebebiyle itaat zorunlu olmuştur. Yani esasında Reşid Rıza Osmanlı hilafetinden memnun değildir ve Osmanlı hilafetinin Arapların özerk ve bağımsız bir birlik kurmasına mani olduğunu düşünmüştür. Ayrıca babadan oğula geçen hilafet şeklini hiçbir zaman tasvip etmediği gibi daha önce de belirttiğimiz gibi halifenin Arap olması hususunda ısrar etmiştir.(Atay, 2008: 228-230) İşte Reşid Rıza'nın hilafet konusunda ortaya koyduğu bu görüşlere bakarsak Ali Abdürrazık'ın

⁷ 1865 tarihinde Suriye'nin Trablus'sam kentinde dünyaya gelen Reşid Rıza Kur'an kıraatı, hat ve aritmetiği ile başlayan tahsil hayatına daha sonra Türkçe eğitim veren Rüşdiye mektebinde devam etmiş sonrasında ise Şam'ın meşhur âlimlerinden olan Şeyh Hüseyin Cir'in kurduğu El-Medresetu'l Vataniyye (İslami Milli Medrese) de Arapça ve Fransızca eğitim alarak tahsilini tamamlamıştır.⁷ Muhammed Abduh'un Mısır'dan Trablus'a sürgün edildiği yıllarda onunla tanışma fırsatı bulmuş, ondan çok etkilenmiş ve öğrencisi olmuştur. Tahsil hayatı boyunca İmam Gazali, Cemaladdin El Afgani ve Muhammed Abduh'un eserleri ile ilgilenmiş 1897'de Suriye'yi terk ederek Muhammed Abduh'tan daha fazla istifade etmek ve onun hizmetkârı olmak için Mısır'a yerleşmiştir.⁷ Bir yıl sonra El-Menar dergisini kurarak Otuz beş yıl boyunca görüşlerini ve eleştirilerini bu dergi üzerinden ifade etme fırsatı buldu ve hiçbir zaman hocası Muhammed Abduh'un temel öğretilerinden sapmamıştır. Reşid Rıza hayatta kaldığı müddetçe El- Menar dergisi sayesinde birçok kişiye ulaşmış ve farklı konularda birçok görüş beyan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 35 S.14"

kitabına neden böylesine sert bir eleştiri yaptığını da kavrayabiliriz. Fakat burada Reşid Rıza ve Ali Abdurrazık'ın Abduh'un talebeleri olması ve ikisinin de İslami reformist olması dikkat çekici başka bir noktadır. Yaşadıkları taban tabana zıtlığın ardından Reşid Rıza, Abdurrazık için İslam'ın temellerini yıkmaya çalıştığını, gelecek nesillerde tamiri mümkün olmayan hasarlar meydana getireceğini dile getirip o dönemde Ezher'i göreve çağırmıştır. Hatırlayacağımız üzere Ezher'de bunun üzerine bir komite toplanmış ve Ali Abdurrazık'ın diploması iptal edilmiştir.

Özetlemek gerekirse Reşid Rıza kendi kitabında hilafet konusunu halifenin tayin olma şartları, halifede aranan şartlar, biatleşme tarzı, İslam'da şura, zaruret imamlığı, halifenin bir veya çok olması ve İslam birliğinin halife ile sağlanması gibi birçok başlık altında detaylı bir şekilde incelemiştir.⁸ Öte yandan Reşid Rıza'nın hilafete bakışı bazı çelişkiler içermektedir. Reşid Rıza bir yandan halifenin kesinlikle hükümdar olmaması gerektiğine vurgu yapmış diğer yandan İslam birliğinin ancak halife ile sağlanabileceğini öne sürmüş ve halifenin mutlaka bir Arap olması gerektiğini söylemiştir. Burada panislamist kimliği ile çelişip bir Arap milliyetçiliği yaptığını da gözden kaçırmamak gerekir. Eğer devlet tüm Müslümanların tek bir çatı altında yaşayacağı bir İslam devleti olacaksa (ki Reşid Rıza pratikte bunun mümkün olduğunu kesinlikle düşünmüyor),(Hourani, 1994: 249) halife gerekli kriterleri taşıması halinde pek hala Arap olmayan biri de olabilmelidir. Zira Peygamber Hz. Muhammed veda hutbesinde dahi Arap olanın Arap olmayana üstünlüğü olmadığını söylemiştir.

Reşid Rıza gibi Suriyeli bir düşünür olan Abdurrahman Kevakibi'de hilafet tartışmalarına odağında olan başka bir isimdir. Abdurrahman Kevakibi⁹ Osmanlı halifesi Abdülhamid'in istibdadının¹⁰ verdiği zararlar ile yakından ilgilenmiş ve bu konuda bir takım makaleler kaleme almıştır. Yazıların da genelde Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı eleştiriler de bulunmuştur. Arap yazarların büyük bir çoğunluğu bu makalelerden oluşan *Tabayiu'l İstibdad* adlı kitabı Arap edebiyatına giren ilk siyasi kitap olması sebebi ile türünün tek örneği olarak görmüşlerdir. Kitap ile ilgili türlü fikirler ortaya atılırken, kitabın büyük bir oranda batı eserlerinden alıntı yaptığını iddia edenlere karşı Reşid Rıza kitabın Osmanlı yönetimi ile ilgili verdiği bilgilerin üslubu dolayısı ile yabancı zihinden çıkmasının mümkün olamayacağını savunmuştur. Şekil tartışmaları bir yana dursun Kevakibi'nin eserinin Türk karşıtı duygular yarattığı ve Arapların Beyrut, Şam, Trablus gibi şehirlerde ayaklanmasına yol açtığı iddialar dahilindedir. Burada Kevakibi'nin istibdad tanımına göz atmakta fayda vardır. Kevakibi istibdadı "halkın işlerinde gönlünün istediği gibi ve hesaba çekileceğinden korkmaksızın davranan yuları kopmuş yönetim niteliğidir şeklinde ifade etmiştir.(İnayet, 1997: 183-193) Buraya kadar anlattıklarımızdan Kevakibi'ye ün kazandıran bu kitabında son tahlilde Osmanlıları ve Türkleri eleştirmekte ve hilafetin mutlaka ve mutlaka Araplarda olması, Kureyş soyundan bir halife olması ve hilafet merkezinin de Mekke'de olması gibi görüşlerini ortaya koymuştur.(Şinnavi, 1995:68) Ayrıca Kevakibi, Arapların Osmanlı Türklerinden ayrılması gerektiğini ve Arapların bütünü dinî birliklerine bakılmaksızın Arapça konuşan milletlerin bir birlik oluşturmaları gerektiğini dile getiren ilk Arap yazardır. Çünkü ona göre İslamiyet'teki gerilemenin asıl sebebi Türklerin ve Arap olmayanların ümmete getirdiği uygulamalardır. Hatta O Türkler'in İslamiyet'e geçmiş olmasından dolayı dahi pişmanlık duyduğu şeklinde çarpıcı ifadelerde bulunmuştur.(Cleveland, 2004: 145)

⁸ Detaylı bilgi için bakınız Reşid Rıza, Hilafet En Büyük Önderlik kitabı

⁹ 1854 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Daha sonra babası yetişmesi için kendisini Antakya'ya göndermiş burada kaldığı süre içerisinde bir miktar Türkçe öğrenmiş ardından Halep'e dönmüş ve Farsça öğrenmiştir. Yükseköğrenimini Halep Kevakibi okulunda tamamladıktan sonra Türkçe ve Arapça yayınlanan Fırat gazetesinin yayınına katkıda bulunmuştur. Ardından Halep'in ilk gazetesi olan Eş-Şehba'yı yayımlamış ve burada Osmanlı halifesi Abdülhamid'in istibdadına yönelik sert eleştirilerde bulunmuş fakat gazetesi uzun soluklu olmamıştır ve 15.sayısında yayın hayatı sona ermiştir. Bir takım görevlerde bulunup bir süre de hapis hayatı geçirdikten sonra halkın sevgisini kazanmış ve Halep şehrinin belediye başkanı olmuştur. Bu görevde de uzun süre kalamayan Kevakibi Türkler'in baskısı sebebiyle 1899 yılında Mısır'a gitmiştir. Mısır'a gider gitmez Mısırlı özgürlükçü düşünceye sahip olan düşünürlerle birlik olmuş ve El Mueyyed gazetesinde yazmaya başlamıştır. Bu süre içerisinde Muhammed Reşid Rıza ile tanışma fırsatı edinmiş ve kendisinden istifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 25 S.339"

¹⁰ İstibdad mana olarak kişinin başkasına danışılması gereken bir işte başına buyrukluğu demektir.

Son olarak Şeyh Muhammed Bahit'in¹¹ hilafet ile ilgili görüşleri de değinmek gerekmektedir. Muhammed Bahit eserlerinde ve yazılarından ağırlıklı olarak fıkıh ile ilgili konuları ele alsa da Ali Abdürrazık'ın kitabından sonra ortaya çıkan hilafet tartışmalarına da kayıtsız kalmamıştır. Ona göre Abdürrazık'ın öne sürdüğü görüşler kabul edilemez olup O hilafetin mutlaka gerekli olduğuna inanmakla beraber, hilafeti "Avrupa'daki en cesur kişinin bile rüyasında gördüğü takdirde, korku ve panik halinde onu uykudan uyandıracak olan korkunç bir hayalet" olarak tanımlamıştır.(Hourani, 1994: 200) Muhammed Bahit Razık'ın kitabına reddiye olarak yazdığı *Hakikatu'l-İslam ve Usulu'l-hukm el Matba'atu's-Selefiyye* isimle eserinde bu hususlardan detaylıca bahsetmiştir. Yaklaşık 450 sayfa olan bu eserde Abdürrazık'ın Hz.Peygamber döneminde örgütlü bir siyasi devletin bulunmadığı yönündeki ifadelerini tamamen reddetmiştir.(Pala, 2005: 200) Zira peygamber yalnızca Kuran'ı açıklamak için değil ideal ahlak sistemini, hukuku tesis etmek ve de uygulamak için de gönderilmiştir. Ayrıca Bahit ümmet içerisinde kurulan bu sistemi devam ettirecek ve yaşatacak birinin her zaman var olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre kişinin yalnızca aklına güvenerek Kuran'ı, sünneti reddetmesi başlıca bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü Kuran'da ve hadislerde hukuk ve ideal ahlak sistemini açıklayan birçok husus bulunmaktadır. Abdürrazık Peygamber'in yalnızca tebliğ görevi olduğunu söyleyerek aslında Kuran'ı ve sünneti de reddetmiştir. Bununla beraber Razık şeriatı da reddetmiş oluyordu ki, Bahit şeriatın olmadığı yerde ümmetin anarşiye sürüklenmesinin kaçınılmaz olduğunun altını çizmiştir. O son tahlilde halifenin gücünün kaynağı ümmet olduğunu ifade etmiş ve demokratik, özgür ve istişareye dayalı bir yönetimin en ideal sistem olduğunu söylemiştir. Dolayısı Bahit'in bu sisteminde halifenin otoritesine bağlı olan yasama, yargı ve yürütmenin kanyağının da ümmet olduğunu çıkarımını yapmak yanlış olmaz. Fakat burada Bahit bir yandan batı hayranlığı ve yenilikçi Abduh ekolünü eleştirirken diğer yandan ele aldığı batılı kavramlar ile tanımlamalar yapmaktan çekinmemiştir.(Hourani, 1994: 202) Bahit'in bir başka kitabında Razık ve kitabı ile ilgili öne sürdüğü çok çarpıcı bir tespiti de değinmek gerekmektedir. Muhammed Bahit aslında Ali Abdürrazık'a ait olduğu bilinen *El-İslam ve Usulu'l Hukm* adlı kitabın Taha Hüseyin tarafından yazıldığını ve Razık'ın bu işte kullanıldığını iddia etmektedir.(Pala, 2005: 201)

Sonuç Yerine

Hilafet ile ilgili ortaya atılan tüm görüşleri değerlendirdiğimizde kesin bir kaniya varmak gerçekten zordur. Çünkü ortaya atılan her görüşün kendine göre haklılık payı bulunmaktadır. Gerek hilafetin raşit halifeler dönemi sonrası farklı bir kimliğe bürünerek siyasallaştığını ve geçerliliğini yitirdiğini öne sürenler gerekse hilafetin İslam toplumlarını ve İslam devletini tesis etmede önemli bir pozisyona sahip olduğunu söyleyenler aslında doğru şeyler ortaya koymaktadırlar. Bir taraftan değerlendirdiğimiz de hilafet gerçekten de 4 halife döneminden sonra saltana dönüşmüş ve ciddi manada bir erozyona uğramıştır. Bu dönem sonrası hilafet adeta seferlerin meşruluğunu ve halkların sultana itaatini sağlayan güçlü bir argüman haline gelmiştir. Fakat özellikle hilafetin 1924 yılında kaldırılması ise kendini boşlukta gören Müslüman toplulukları, İslam alemini bir arada tutan ve tek merkezden yöneten bir yöneticinin varlığının olmazsa olmaz olduğunu ve halifenin görevinin yalnızca siyasi değil ayrıca manevi görevleri bulunduğu konusunda ortak fikir beyan etmişlerdir.

Yaşanan bu fikir ayrılıkları uzun yıllar devam etmiş özellikle hilafetin ilga edilmesi ise tartışmalar doruğa çıkmıştır. Ali Abdürrazık'ın hilafet hakkındaki kitabı ile tabiri caizse yer yerinden oynamış ve bir kırılma noktası oluşmuştur. Bu tarihten sonra kimi kesim hilafetin hararetli savunucuları olurken kimileri de Abdürrazık'a hak vermiş ve hilafetin İslam toplumlarına zarardan başka bir şey getirmediğini öne sürmüşlerdir. Aslında özellikle Hz. Osman sonrası döneme bakıldığında hilafetin dolaylı olarak İslam'a ve Müslümanlara kısmen zarar verdiğini söylemek mümkün. Fakat bunu hilafet makamının bir suçu olarak görmek tam anlamıyla bir hatadan öte gitmeyecektir. Zira Hz. Osman dönemiyle beraber hilafet makamını elde etmek adına yaşanan kanlı olayları ve Müslümanlara biat

¹¹ 1854 yılında Mısır'ın Asyut şehrinde dünyaya gelen Muhammed Bahit El-Mutii ilköğrenimi tamamladıktan sonra hafız olmuş ve Kahire'ye gitmiştir ve ardından Ezher'e kaydolmuştur. Aralarında Cemaladdin Afgani'nin de bulunduğu bir çok Ezher aliminden eğitim alan Bahit daha sonra hakim olarak birçok mahkeme de görev yapmıştır. Bir süre Mısır Müftülüğünde bulunan Bahit geri kalan yaşantısını fetva verip öğrenci yetiştirmek ile geçirmiş ve 1935 yılında vefat etmiştir.Ayrıntılı bilgi için bakınız Ali İhsan Pala, Muhammed Bahit "El Mutii Hayatı ve İlmi Kişiliği" ve "Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 4 S.488"

uğruna yapılan zulümleri de unutmamalıdır. Öte yandan hilafet üzerinden Osmanlı karşıtlığı faaliyetlerinin yürütüldüğünün de altını ayrıca çizmek gerekmektedir. Halifenin mutlaka Arap ve Kureyşli olması gerektiğini savunan ve Arap milliyetçiliği yapan bazı Mısırlı entelektüeller bilerek veya bilmeyerek aslında toplumda büyük ayrılıklar meydana getirmiş ve kara bir propaganda gerçekleştirmişlerdir. Bu dönem ile ilgili birçok Mısırlı entelektüellerin batılı güçlerin emellerine hizmet etmek ve Müslümanları bölmek adına bu tür söylemlerde bulduklarına dair eleştiriler getirenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Fakat esas manada Abbasi döneminin ardından hilafet makamı hiçbir zaman hak ettiği güce sahip olamamış ve yönetimde tam olarak bir yere oturtulamamıştır.

Dikkat çekici başka bir nokta ise hilafetin ilga edilmesinin ardından bir daha tesis edilememiş olmasıdır. Şerif Hüseyin her ne kadar Mekke ve Medine'ye hükmetmesi sebebi ile kendisini halife olarak ilan etse de bu genel manada Müslüman toplumların geneli tarafından kabul görmemiş ve hilafet devam ettirilememiştir. Aslında tam bu hususta bir soru zihinleri meşgul etmektedir. Güçlü bir hilafet olsa ve İslam alemi bir birliktelik sağlasa şu anda hüküm süren kargaşa ve savaş ortamı bölgede olur muydu? Hatta bu sebeple Lübnan'da ve bazı çapça küçük Ortadoğu ülkelerinde Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan halife olarak görülmekte ve onun Müslümanları ve İslam alemini bir araya toplayarak yeniden ayağa kaldıracağı görüşleri savunulmaktadır. Peki, bu aslında mümkün müdür? Aslında cevap gayet basittir. Hilafet hiçbir döneminde bu birlikteliği tesis edecek ve insanları tek bir çatı altında toplayacak gücü sağlayacak bir unsur olmamıştır. Öte yandan Fransız ihtilali ile tüm dünyayı saran milliyetçilik akımı zaten bu birlikteliğin oluşmasına müsaade etmemektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin ilk halife olamaması ile birlikte ortaya çıkan ve halen daha günümüzde etkisinden hiçbir şey kaybetmemiş mezhepçilik de yaşanan bölünmelerin en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Son olarak ise çoğu Arap ülkesinde halen daha güçlü bir konumda bulan kabilecilikte bu birlikteliği imkânsız hale getiren unsurlardan bir diğeridir. Esasında hilafet meselesinde olduğu gibi her konuyu İslamiyet ile ilişkilendirip bu çerçeveden ele almak ne kadar doğru bir yaklaşımdır orası da ayrı bir tartışma konusudur.

Özetle modern mısır döneminde zirveye ulaşan hilafet tartışmaları halen daha zaman zaman dile getirilmekte ve panislamist düşünceler ile halifeliğin geri gelmesi gerektiği bazı kesimlerce savunulmaktadır. Fakat gerçek şudur ki o arzulanan ve hayali kurulan ideal hilafet makamını günümüzde tesis etmenin gerçek manada zor olduğunu öngörüsünde bulunabiliriz. Zira henüz Peygamber'i dahi defnetmeden halifenin kim olacağı tartışmalarına giren , Hz. Osman'ı iktidar hırsı ile şehit eden ve basit siyasi ayrılıklar sebebi ile birbirlerini tereddüt duymadan öldüren Arap toplumları bu basit fikir ayrılıklarını çözemedikleri sürece hiçbir zaman o özlenen ve beklenen birlikteliğe kavuşamayacaklarını söylersen pek de haksız sayılmayız.

KAYNAKÇA

- Abdürrazık, Ali (1995), “İslam’da İktidarın Temelleri”, Birleşik Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Vecdi (1991), “Hilafetin Saltanata Dönüşmesi”, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Attar, Şeyh Hassan (2011), “İslam’da Hilafet Ve Osmanlı Hilafetinin Önemi”, Özgü Yayınları, İstanbul.
- Binder, Leonard (1998), “Liberal İslam” Rey Yayınları, İstanbul.
- Cleveland, L. William (2004), “Modern Ortadoğu Tarihi”, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Çelen, Mehmet (2008), “Reşit Rıza’da Hilafet Düşüncesi Osmanlı Tecrübesi”, Nida Yayınları, İstanbul.
- Ebu’l Hasan Habib, El Maverdi (1994), “El-Ahkamu’s Sultaniye”, Bedir Yayınları, İstanbul.
- Hourani, Albert (1994), “Çağdaş Arap Düşüncesi”, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İnayet, Hamid (1997), “Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri”, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Öz, Mustafa (2012), “İslam Mezhepleri Tarihi”, Ensar Yayınları, İstanbul.
- Rıza, Reşit (2010), “Hilafet En Büyük Önderlik”, İlimyurdu Yayınları, İstanbul.
- Şinnavi, Fehmi (1995), “Hilafet Modern Arap Düşüncesinin Eleştirisi”, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Namık Sinan (2004), “Hilafetin Tarihsel Gelişimi Ve Kaldırılması”, Altın Yayınları, İstanbul.
- Anay, Harun (2001), “Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine”, Divan Dergisi Sayı-10, s.1-88
- Atay, Tayfun (2000), “İttihad Sembol mü İhtilaf Kaynağı mı”, Toplum Ve Bilim Dergisi, Sayı-84, S.213-245
- Azimli, Mehmet (2002), “Abdürrazık’ın Kitabı Üzerine Bazı Mülahazalar”, Marife Dergisi, Sayı:3, S.55-66.
- Menekşe, Ömer (2005), “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı”, *Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi*, Sayı:3, S.193-211.
- Pala, Ali İhsan (2005), “Muhammed Bahit El Mutii Hayatı Ve İlmi Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, S.189-204.
- Şahin, Hanefi (2013), “İbn.Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, *The Journal Of Academic Social Studies*, Volume:6, Issue:3, S:615-638.

İnternet Kaynakları

- Özcan, Mustafa (2014) “Ali Abdürrazık’ın Çocukları”, Milli Gazete, http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Ali_Abdurrazikin_cocuklari/21061#.VgzbUvvWrks, 05.05.2015.